

DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-740-747

УДК 341.2

В. В. ХОДОШ,
аспірантка Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*
ORCID: 0000-0002-2430-1313

МІСЦЕ І РОЛЬ ПРИНЦИПУ ПРАВОМІРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В СТАНОВЛЕННІ ЇЇ АБСОЛЮТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті висвітлюється специфіка принципу правомірної діяльності держави в становленні та розвитку абсолютної відповідальності як окремої категорії відповідальності в міжнародному праві. Аналізуються ознаки абсолютної відповідальності держави, зумовлені експлуатацією джерел підвищеної небезпеки. Показано, що така діяльність держави пов'язана з бурхливим розвитком науково-технічного прогресу і є цілком правомірною з точки зору міжнародного права. Однак, враховуючи те, що вона супроводжується підвищеною небезпекою, то у випадку заподіяння шкоди іншій державі ця діяльність, згідно з міжнародним правом, підлягає матеріальному відшкодуванню.

Ключові слова: міжнародне право, джерела підвищеної небезпеки, абсолютна відповідальність держави, правомірна діяльність держави, відповідальність за правомірну діяльність.

Khodosh Valeriia. The place and role of the principle of legal state activities in establishing its absolute liability

The article highlights the specifics of the principle of legitimate state activity in the establishment and development of absolute liability as a separate category of liability in international law. It analyses the features of the absolute liability of the state caused by the ultrahazardous activities. It is shown that such state activity is connected with the rapid development of scientific and technological progress and is not prohibited by international law. However, given that it is accompanied by increased danger, in the event of harm to another state, this activity, according to international law, is subject to material compensation.

Key words: international law, ultrahazardous activities, absolute state liability, transboundary harm, acts not prohibited by international law, states liability for acts not prohibited by international law.

Актуальність. Нові технології часто створюють не тільки нові можливості для покращення людського життя, а й водночас ризики, що потребує відповідного врегулювання не тільки на рівні національного законодавства

¹ **Khodosh Valeriia**, Postgraduate student of the Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine

держав, а й на міжнародному рівні. Саме така необхідність зумовила виникнення інституту абсолютної відповідальності в міжнародному праві. Абсолютна відповідальність виступає засобом міжнародного права, який спрямований на мінімізацію та справедливу компенсацію шкоди, яка може бути завдана у ході правомірної діяльності держави, породжуючи питання щодо ролі та місця принципу правомірної діяльності в контексті даного виду відповідальності. Це питання особливо актуальне, виходячи з постійного розширення сфери застосування абсолютної відповідальності у зв'язку із новими технологіями, що можуть розцінюватися як джерела підвищеної небезпеки, і масово впроваджуються в багатьох державах. Так, якщо раніше абсолютну відповідальність вважали такою, що може застосовуватися переважно у сфері міжнародного права охорони навколишнього середовища, то нині бачимо раціональність її закріплення у нових сферах, а саме у врегулюванні штучного інтелекту, клонування, вакцинації ін.

Огляд літератури. До вивчення міжнародно-правової відповідальності за правомірну діяльність, що пов'язана з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки, зверталися такі вітчизняні вчені, як В. Н. Денисов, С. С. Андрейченко, А. В. Льовін, Д. В. Чернобай, В. В. Мішук, Ю. М. Крупка та ін. Ця тематика також розроблялася зарубіжними вченими, а саме Х. Барбозою, Л. Голді, Д. Л. Шелтоном, К. О'Кіфом, П. Вінфредом, В. Дженком та ін. Проте все ще залишаються невизначеними чимало теоретичних засад застосування інституту абсолютної відповідальності, що породжує різноманітні підходи до її розуміння на практиці.

Метою дослідження є висвітлення правомірної діяльності як ключової складової абсолютної відповідальності, що також зумовлює правову природу цього інституту, його виникнення, становлення та подальший розвиток у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Правова природа абсолютної відповідальності держави зумовлена тим, що вона є «особливим видом відповідальності в міжнародному праві за правомірну діяльність, пов'язану із джерелами підвищеної небезпеки, умовою настання якої є завдання шкоди суб'єктові міжнародного права»¹. Тим самим цей вид відповідальності відрізняється від загальної відповідальності держави в міжнародному праві, де ця відповідальність настає виключно за порушення державою свого міжнародно-правового зобов'язання (норми міжнародного права). Отже, абсолютна відповідальність походить від факту підвищеного ризику завдання транскордонної шкоди, зумовленого експлуатацією державами джерел підвищеної небезпеки, пов'язаних із їх діяльністю в космічному просторі, експлуатацією ядерних суден, забрудненням нафтою морського середовища тощо. Держава бере на себе всі можливі ризики стосовно шкоди, яка може бути завдана іншій державі у процесі експлуатації джерел підвищеної небезпеки, а сама така діяльність залишається правомірною у зв'язку із соціальною користю, яку вона приносить. При цьому вона відрізняється від так званої небезпечної

діяльності, яка заборонена міжнародним правом, співвідношенням ризику настання шкідливих наслідків. Якщо у випадку правомірної діяльності, пов'язаної з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки, завдання транскордонної шкоди відбувається у зв'язку із настанням певного «випадку» чи «інциденту», які не завжди пов'язані з людським впливом, то у ході здійснення небезпечної діяльності така шкода завдається постійно, або ризик її завдання та її масштаби визнаються надто високими через те, що вона не може бути визнана міжнародним співтовариством як правомірна². Тож абсолютна відповідальність у міжнародному праві може бути закріплена тільки у випадку наявності ризику завдання транскордонної шкоди у ході здійснення відповідної правомірної діяльності, щодо якої держава бере на себе зобов'язання компенсаційного характеру.

Такий підхід можна побачити ще у справі Trail Smelter (рішення від 1941 р.), що в доктрині вважається визначальною у контексті становлення відповідальності за правомірну діяльність. Предметом розгляду міжнародного арбітражу стало забруднення атмосферного повітря викидами з канадського металургійного заводу, що завдало шкоди землевласникам та фермерам на території штату Вашингтон, США. До питань, які виносилися на розгляд арбітражу, було віднесено не тільки відшкодування щодо вже завданої шкоди, яка була визнана Канадою, а й встановлення режиму відповідальності на випадок повторного її завдання. Посилаючись на принципи, згідно з яким жодна держава не може використовувати або санкціонувати використання своєї території таким чином, щоб це завдало шкоди іншим державам, суд постановив: «Trail Smelter зобов'язаний утримуватись від завдання будь-якої шкоди випарами в штаті Вашингтон»³, тобто оператор був зобов'язаний вжити відповідних заходів задля припинення забруднення, що і було встановлено арбітражем. Суд також постановив, що у разі, «якщо будь-яка шкода буде заподіяна в майбутньому внаслідок недотримання заводом режиму, встановленого судом, чи, незважаючи на дотримання цього режиму, відшкодування має бути здійснене лише тоді, коли обидва Уряди домовляться про порядок вирішення претензій щодо відшкодування...»⁴. Цим самим суд, хоча й визнав відповідальність за шкоду, що може бути здійснена у ході подальшої вже правомірної діяльності металургійного заводу, він не встановив процедури притягнення до неї, залишаючи її вирішення на розсуд обох держав. Таким чином, діяльність Trail Smelter до винесення рішення суду була такою, що порушувала норми міжнародного права, адже здійснювала постійний шкідливий вплив, але після встановлення режиму, визначеного судом, трансформувалася в правомірну діяльність, що поклало початок для подальшого розвитку інституту відповідальності за шкоду, яка може бути завдана в ході експлуатації джерел підвищеної небезпеки. Як зазначає у своїх дослідженнях Вілфред Дженкс, застосування цього принципу у справі Trail Smelter створило нову можливість для справедливого врегулювання відшкодування транскордонної шкоди в міжнародному праві⁵.

Принцип правомірної діяльності держави значною мірою зумовлює довірливий характер норм абсолютної відповідальності: притягнення до даного виду відповідальності можливе лише за умови встановлення такого режиму в міжнародному договірному праві. Водночас немає жодної підстави для притягнення до відповідальності за правомірну діяльність, що пов'язана із джерелами підвищеної безпеки в міжнародному звичасвому праві⁶. Як слушно зазначає Хуліо Барбоза, «на шляху до того, щоб цей принцип [відповідальності за правомірну діяльність] став нормою зобов'язуючою міжнародного права, є камінь спотикання: значна група держав виступає проти надання йому офіційного свідчення про народження. Без загального визнання неможливе виникнення правового звичаю»⁷. Для договірного закріплення міжнародно-правових норм відповідальності за шкоду, що може бути завдана у ході експлуатації джерел підвищеної безпеки, характерним є встановлення конкретного режиму в рамках галузевих договорів щодо певного виду правомірної діяльності, а не прийняття єдиного акта щодо відповідальності за правомірну діяльність загалом⁸, наприклад частиною 1 статті I Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 р. встановлюється відповідальність у сфері транспортування нафти: «...власник судна з моменту інциденту або, якщо інцидент складається з низки пригод, з моменту першої пригоди несе відповідальність за будь-яку шкоду від забруднення, заподіяну судном у результаті інциденту»⁹; статтею II Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р. передбачається відповідальність за шкоду, що може бути завдана у сфері космічної діяльності: «запускаюча держава несе абсолютну відповідальність за виплату компенсації за шкоду, завдану його космічним об'єктом на поверхні землі або повітряному судну в польоті»¹⁰; частина 1 статті II Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р. також передбачає, що «оператор ядерної установки несе відповідальність за ядерну шкоду, якщо доведено, що така шкода завдана ядерним інцидентом а) на його ядерній установці; або б) який пов'язаний із ядерним матеріалом з такої установки або виробленим у його ядерній установці...»¹¹.

Договірне закріплення абсолютної відповідальності виходить із природи правомірної діяльності, що пов'язана із експлуатацією джерел підвищеної безпеки, а саме потреби в регламентації та стандартизації окремих галузей, аби така діяльність залишалася правомірною. У такій ситуації держави зобов'язуються забезпечити належне правове регулювання на рівні національного законодавства, наприклад: частина 11 статті VII Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 р. встановлює, що «кожна Договірна держава має забезпечити, щоб, згідно з її національним законодавством, страхування або інше фінансове забезпечення... мало кожне судно, незалежно від місця його реєстрації, яке заходить у порт на її території або виходить з порту, або яке підходить до рейдового причалу у її територіальному морі або відходить від нього, якщо судно фактично

перевозить понад 2000 тонн нафти наливом як вантаж»¹². У випадку ж недотримання державою взятих на себе зобов'язань відповідальність передбачитиме притягнення держави за порушення відповідної зобов'язальної норми, а не за шкідливі наслідки правомірної діяльності, що пов'язана з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки. Варто також зауважити, що Комісія міжнародного права ООН здійснювала роботу над двома документами, а саме статтями про запобігання транскордонній шкоді, спричиненій правомірною діяльністю, що пов'язана із експлуатацією джерел підвищеної небезпеки та принципами розподілу збитків у разі завдання транскордонної шкоди у ході правомірної діяльності, що пов'язана із експлуатацією джерел підвищеної небезпеки, які б уніфікували дану галузь, але суперечності між державами у підходах до врегулювання цього питання у національних правових системах, а також небажання брати на себе відповідальність, що може бути застосована в доволі широкому колі випадків, не дала змоги їх ухвалити, і Генеральна Асамблея ООН досі залишає питання їх узгодження відкритим, про що згадано у Резолюції A/RES/77/106 від 7 грудня 2022 р.: «включити до попереднього порядку денного своєї вісімдесят другої сесії пункт, який має назву “Розгляд питання про запобігання транскордонній шкоді, спричиненій правомірною діяльністю, що пов'язана із експлуатацією джерел підвищеної небезпеки та розподілу збитків у разі такої шкоди”»¹³. Тож можна зробити висновок, що міжнародне співтовариство й досі знаходиться на стадії визначення загального характеру абсолютної відповідальності в міжнародному праві.

Правомірність діяльності, за наслідки якої настає відповідальність, також зумовлює її первинність норм, що встановлюють таку відповідальність. На відміну від припису класичного міжнародного права, де відповідальність за компенсацію виникає лише в разі, якщо держава порушує міжнародно-правову норму, порушена норма поведінки є первісною нормою, а норми, що характеризують відповідальність з боку присвоюваності державі факту порушення та зобов'язання компенсувати шкоду, виступають як вторинні норми, у випадку абсолютної відповідальності зобов'язання компенсувати збитки потерпій державі не залежить від протиправного діяння і таке зобов'язання є первісною нормою¹⁴. Водночас режими міжнародної відповідальності, що стосуються ризику, мають дві чіткі цілі: 1) запобігання заподіянно шкоди; 2) справедливий розподіл збитків. Як запобігання, так і розподільча справедливість створюють основу для впровадження в тій чи іншій сфері конкретного режиму відповідальності з урахуванням найкращих можливостей для управління ризиком завдання транскордонної шкоди¹⁵. Можливість притягнення до відповідальності у випадку завдання шкоди в ході правомірної діяльності не тільки виконує компенсаційну функцію, а й спонукає держави та операторів джерел підвищеної небезпеки до вжиття всіх необхідних заходів задля запобігання заподіянно такої шкоди та її мінімізації. Це також впливає на ситуацію, що склалася із загальним визнанням норм абсолютної відповідальності: держави, що є

найактивнішими користувачами джерел підвищеної небезпеки, схильні до більш м'якого режиму відповідальності, а держави з менш розвинутим їх використанням, задля захисту своїх національних інтересів, наполягають на встановленні більш жорстких заходів.

Виконуючи першочергово компенсаційну функцію, абсолютна відповідальність має на меті спрощення отримання компенсації потерпілій стороні і «настає, коли потерпіла сторона доводить безпосередньо причинний зв'язок між дією і заподіяною шкодою»¹⁶. У цьому полягає ще одна характерна особливість абсолютної відповідальності – відсутність вини. Саме правомірна діяльність, у ході якої завдається шкода, зумовлює необхідність правового регулювання, яке б «було байдужим до вини, але чутливим до витрат підприємств, які здійснюють правомірну діяльність, пов'язану з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки, та до користі, які ця діяльність приносить суспільству задля подальшого соціально прийняттого функціонування»¹⁷.

Висновки. Як убачається з дослідження, правомірну діяльність держав, що пов'язана з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки, варто вважати першоосною для виникнення інституту абсолютної відповідальності в міжнародному праві. Її характер є передумовою для встановлення конкретного режиму відповідальності, а дотримання принципу правомірної діяльності є необхідним для безпосереднього притягнення до абсолютної відповідальності. Тож саме правомірна діяльність значною мірою визначає правову природу абсолютної відповідальності в міжнародному праві, зумовлюючи її як окремий вид відповідальності держави, що потребує особливих механізмів для її закріплення та притягнення до неї.

1. Андрейченко С. С. Відповідальність держави за правомірну діяльність: концептуальне обґрунтування. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2015. Том 14, Вип. 3 (31). С. 193. 2. Julio Barboza. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011. Vol. 10. Pp. 7–8. 3. United Nations Reports of International Arbitral Awards, Trail smelter case (United States, Canada), vol. III. 2006. P. 1996. 4. Ibid. P. 1980. 5. Цит. за: Goldie, L. Concepts of strict and absolute liability and the ranking of liability in terms of relative exposure to risk. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1985. Issue 16. DOI: 10.1017/S0167676800003500. P. 217. 6. Денисов В. Н. Абсолютна відповідальність. *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.* Київ, 2014. Т. 1: А-Д. С. 15. 7. Julio Barboza. Ibid. P. 154. 8. Yearbook of the International Law Commission 1995. Volume II. Part Two: Report of the Commission to the General Assembly on the work of its forty-seventh session. 1998. 9. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (дата звернення: 23.09.2022). 10. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 29.03.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126/conv#Text (дата звернення: 23.09.2022). 11. Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc500.pdf> (дата звернення: 23.09.2022). 12. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну

відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (дата звернення: 23.09.2022). **13.** Resolution 77/106 adopted by the General Assembly on 7 December 2022. URL: <https://www.un.org/en/ga/77/resolutions.shtml> (дата звернення: 20.12.2022). **14.** Денисов В. Н. Назв. праця. С. 16. **15.** Julio Barboza. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011.Vol. 10. P. 43. **16.** Денисов В. Н. Назв. паця. С. 15. **17.** Julio Barboza. Ibid. P. 29.

References

1. Andreichenko S. S. Vidpovidalnist derzhavy za pravomirnu diialnist: kontseptualne obruntuvannia. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*. 2015. Tom 14, Vyp. 3 (31). S. 193. **2.** Julio Barboza. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011.Vol. 10. Pp. 7–8. **3.** United Nations Reports of International Arbitral Awards, Trail smelter case (United States, Canada), vol. III. 2006. P. 1996. **4.** Ibid. P. 1980. **5.** Cited by: Goldie, L. Concepts of strict and absolute liability and the ranking of liability in terms of relative exposure to risk. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1985. Issue 16. DOI: 10.1017/S0167676800003500. P. 217. **6.** Denysov V. N. Absolutna vidpovidalnist. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy)* ta in. Kyiv, 2014. T. 1: A-D. P. 15. **7.** Julio Barboza. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011.Vol. 10. P. 154. **8.** Yearbook of the International Law Commission 1995. Volume II. Part Two: Report of the Commission to the General Assembly on the work of its forty-seventh session. 1998. **9.** Zvedenyi tekst Mizhnarodnoi konventsii pro tsyvilnu vidpovidalnist za shkodу vid zabrudnennia naftoiu 1992 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (data zvernennia: 23.09.2022). **10.** Konventsiia pro mizhnarodnu vidpovidalnist za shkodу, zavdanu kosmichnymy ob'ektamy vid 29.03.1972 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126/conv#Text (data zvernennia: 23.09.2022). **11.** Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infocirc500.pdf> (дата звернення: 23.09.2022). **12.** Zvedenyi tekst Mizhnarodnoi konventsii pro tsyvilnu vidpovidalnist za shkodу vid zabrudnennia naftoiu 1992 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (data zvernennia: 23.09.2022)). **13.** Resolution 77/106 adopted by the General Assembly on 7 December 2022. URL: <https://www.un.org/en/ga/77/resolutions.shtml> (дата звернення: 20.12.2022). **14.** Denysov V. N. Absolutna vidpovidalnist. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy)* ta in. Kyiv, 2014. T. 1: A-D. P. 16. **15.** Julio Barboza. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011.Vol. 10. P. 43. **16.** Denysov V. N. Absolutna vidpovidalnist. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy)* ta in. Kyiv, 2014. T. 1: A-D. P. 15. **17.** Julio Barboza. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011.Vol. 10. P. 29.

Khodosh Valeriia. The place and role of the principle of legal state activities in establishing its absolute liability

Introduction. The mass introduction of new technologies led to the establishment of the institution of absolute liability in international law. At the same time, such

activity is not prohibited by international law, which determines the legal nature of this type of liability.

The aim of the article is to highlight the specifics of the principle of legal state activities in the establishment and development of absolute liability as a separate category of liability in international law.

Results. *It analyses the features of the absolute liability of the state caused by the ultrahazardous activities, such as the accident of causing damage and the absence of fault, the contractual nature of fixation, the primacy of norms, compensatory nature, etc. It is shown that such state activity is connected with the rapid development of scientific and technological progress and is not prohibited by international law. However, given that it is accompanied by increased danger, in the event of harm to another state, this activity, according to international law, is subject to material compensation.*

Conclusions. *Therefore, it is the legitimate activity of states, which is an ultrahazardous activity, determines the legal nature of absolute liability in international law, conditioning it as a separate type of state liability that requires special mechanisms for its consolidation and attraction to it.*

Key words: *international law, ultrahazardous activities, absolute state liability, transboundary harm, acts not prohibited by international law, states liability.*